

ШЫҢ

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИК ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЬ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

1960 ч. НОЯБРЬ 11 ПЯТНИЦА

№ 265 (4749)

Өртөз 20 көп.

Аш-чемге болгаш үлөтүргө көдөз ажил-агый чигэдин чурт чыл келген тудум-на үзүктөл чокка болгаш улам-на өзүп турар хемчээлге алзын дээш, бистин партиявыстын Төп Комитеди болгаш Совет чазак моон сонгаар-даа соксаал чок ажилдаар. СЭКП ТК-нын

декабрьда чыылдырар ээлчеглиг Пленуму көдөз ажил-агыйны хөгжүдеринин айтырылгарын бүгү талалыг чугаалажып көөр, көдөз ажил-агый продукциязын бүдүрерин улам ыңай калбартыры дээш демиселдин аргаларын айтыр.

(Октябрьның социалистик Улуг революциязының 43 чыл оюнга хол-баштыр Москва Советиниң байырыгы хуралына эш Ф. Р. Козловтуң илеткелденден).

Пленумга чедишкенин ужуражыр дээш

СЭКП ТК-нын ээлчеглиг Пленуму бо чылдың декабрь 13-те болур. Аңаа 1960 чылда чер болгаш мал ажылынын продуктуларын бүдүрүр база күрүнеге садар талазы-биле планнарнын, социалистик хүдээлгелерин күсүлдесин дугайында, а ол ышкаш көдөз ажил-агыйны улам ыңай хөгжүдөр дугайында айтырыгын чугаалажыр.

Пленуму чыылдырар дугайында СЭКП ТК-нын дынамын, бүгү совет улус-биле бир дөмей, Тыва областын ажылчы чоннары ижин-биле чүдүдүгүнүп хүдээп алган. Колхозчулар, совхозтарнын, СТС-теринин ажылчынары боттарынын планнарын, хүдээлгелерин Пленумга уткуштур долдур болгаш ажыр күүседир дээш улам-на бедик көдүрүшкүнүг ажилдап турар.

Партия, совет, көдөз ажил-агый органнынын болгаш колхозтарнын баштаар черлеринин баштайгы түннелдерин дөүгээр алырга, бистин область күрүнеге өт, сүт, дүк садар планын, хуусаа бетинде күүсеткен. Өвүрүн, Бай-Тайганын, Тожуну колхозтары, «Кызыл партизан» совхоз дүк болгаш эт бүдүрүр база садар талазы-биле хүдээлгелерин 9 айлар дүгүзүндө ажыр күүсеткилдеш, сүтү бүдүрүрүнге болгаш садарына эки түннелдерин чедип алган. Ол ышкаш Эрзин, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем районнар, «Барлык», «Тилелге» совхозтар сүт садар хүдээлгезин күүседир чыгал турар. Агаар бойдуштун чамлык таарымча чок байдалдары турар-даа Каа-Хемнин колхозчулары болгаш «Межегей», «Кызыл партизан» совхозтарнын ажылчынары тараа культураларынын чагай дүжүдүн өстүргөн болгаш күрүнеге тараа садар хүдээлгезин ажыр күүсеткилдеш.

Чеди чылдың ийги чылдында сүт бүдүрерин көвүдөдир дээш область калбарган социалистик чарышка бирги черин үргүдүчүле Би-Хемнин «Кызыл тараачын» колхозуну Туран сүт-бараан фермазы ээлеп келген. Эрткен 10 айларда ол ферма 1 муң тонна сүт-тү сагган, бо чылдың социалистик хүдээлгезин 97,5 хуу күүсеткен. Ол фермада С. Сумбакай, С. Баукова, Улуг-Хемнин «Күш-ажылдык хостуу» колхозунда Т. Макпал, Каа-Хемнин Ленин аттыг колхозунда У. Яковлева, «Межегей» совхозта Н. Чеботарева ышкаш сүт саалдазын көвүдөдир талазы-биле боттарынын чыл хүдээлгелерин херек кырында ажыр күүсеткилдеш дыка хөй саанчыларын областын муракчы саанчыларының чоукта чаа болуп эрткен чөвүдөл хуралы демделгезин.

Өвү-биле кады мал ажылынын продуктуларын бүдүрүр болгаш садар талазы-биле алган хүдээлгелерин чамлык районнар болгаш ажил-агыйлар ыракта чедир күүсетпей турар. Сүт-Хал районун колхозтары сүт садар хүдээлгезин чүдө 63,8, а эъттинин — 61,7 хуу күүсеткен. Улуг-Хемнин, Би-Хемнин колхозтарының болгаш «Өк», «Элегес» совхозтарынын көргүзүгүрү база-ла дыка чавыс болуп турар чорук ол районнарын партия, совет организациаларынын, чамлык колхозтар удуруткучуларынын талазында мал ажылына удурутканын чөтпөс ботандырып, малчынарын социалистик хүдээлгезин күүсүлдеш боттут организаставан келгенин херечилеп турар.

Ам ындаг чөтпестерин болдурбай, иштинин малынын бүгү-ле кыштагынын кажжаларын септеп, чыгытларын, мал чөткөрүн чөп хуваап, кыштагаларга, фермаларга чедирерин, а ол ышкаш малчынарын амыдырар-чурталгазынын байдалын экижидерин ханчыларынче кичээлгенин күштелдирер көдөзүн партия организациаларын, ажил-агый удуруткучуларының чугула сорулгазы болуп турар.

СЭКП ТК-нын ам болур Пленуму социалистик хүдээлгелерин күсүлдешин хынап көөр болгаш көдөз ажил-агыйны улам ыңай сүтүтүг күдүреринин сорулгаларын толдургайлаар. Чеди чылдың ийги чылдын бүдүрүгө онзалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш чаржып турар областын ажилчы чоннары Пленумга алдар кылдыр боттарынын күш-ажылчы идеякенин улам-на бедиткенер.

Чеди чылдың ийги чылдың түнчүзүгө чедир ам бир ай ажыг үе эрткен. Малдын ажалга байдалын улам экижилеп, саар инектерин шыгыт, хоолдуг чөткөр-биле эки чөткөрерин хандып турарш, малдын баш сааны өстүрер болгаш оң продуктулуун бедилдире, ылангыч сүт саалдазын көвүдөдирин талазы-биле алган социалистик хүдээлгелерин күүсүлдешин колхоз, совхоз, ферма бүрүзүнү, саанчыларын, койжуларын болгаш көдөз ажил-агыйнын бүгү ажил-ишчилерин күжүн улам-на сыйрып организастаары чугула.

Көдөз ажил-агыйнын продуктуларын бүдүрерин улам-на көвүдөдир, ону күрүнеге садар талазы-биле алган хүдээлгелеринисти бүгү-ле колхозтарга, совхозтарга долдур болгаш ажыр күүсүдирин чедип албызаан, бистин партиявыстын Төп Комитетинин декабрь Пленумунга күш-ажылчы бедик көргүзүгүрү ужуражылынар!

СОЛУН ЛЕКЦИЯЛАР

Сүт-Хал районун «Иштин» колхозуну «Революстуг серемчиледи күштелдирер» деп темалыг лекцияны Күрүненин айыл чок чорутууну күрүне комитетинин область эргелдиги навалыгын оракачым эш Борбак-оол томтаан. Ам уде империалистик күрүнелерин чаргырыкч бөлдүрүр улустар аразынын харылааларын өш-биле шыгыратыпшаан, чаа делегей дайынын кызыр дээш чүтүп-баазын өчүткүчтөргө чызыншаан ишчилерин кылдып турарының барымдаларын көргүсүшпаш, лектор революстуг серемчиледи бедик деңгелег тургузары хамааты бүрүзүнү хүдээлгези болурун бидиндиги-биле тайылбырлап берген.

Чаа-Хал районун Ак-Дуругда көдөз клубу сурунуң чурттакчылары — колхозчулар, көдөз интеллигенттер долдур олурупшаннар. СЭКП обкомунун лектору А. Ф. Емельянов «Делегей байдалың дугайында» лекцияны солун болгаш бидиндиг кылдыр көчүп берген. Ылангыч БНО-нун Коз Ассамблеязының XV сессиязына совет төлөөлөрүн дөшөг Н. С. Хрущевтин тайбын болгаш мога чок демиселди чаа совет төлөөлөр бистиндиг Улуг Төрөн чуртувусту талеттин-биле төлөөлөп шыдаанын толдургай тайылбырлавышаан, чугула болгаш солун барымдаларын көргүскен. Лекцияны 300 ажыг кичи кичээлгич-биле дыннап, дыка хөй айтырылгарын салган.

Комплексилиг бригаданың удуртукчусу

Василий Манаков «Коммунист» септеге-тудуг эргелемин баштай дашчынын дузалакчыны болуп ажилдап кирген бодунуң күш-ажылгы кызымкык, тудугун тускай мергежилдерин шингээди алырынга хандыкшыдыг чоруну-биле ам эргелде комплекслиг бригаданың удуртукчусуна чедир депшоз. 2—3 чылдарын дүгүзүндө ол дашчынын, бетринчакчынын, чазаныкчынын, шунатуржунуң тускай мергежилдерин шингээди алган дуржулгалыг тудугу апарган. Манаков ам эргелде дөзө бригадирлерин биз-рээниг санаттырып турар. Чоукта чаа оң бригаданы Чадаана хоорайга электри станциязының тудуун чедишкенин дооскаш келген.

Амгы уде бригада кеңигундери Кызыл хоорайны арыг суг-биле хандырар төп станцияны тудуунче киркипкен. Үргүчү суг ырынга ажилдап таарымча чок байдалдарга-даа торулбайн олар бүдүрүгө онзалгаларын үргүчү ажыр күүсүдир турарлар.

ССРЭ-ниң Дээди Советин чыылдырар дугайында

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы

ССРЭ-нин Дээди Советиниң Президиумунуң доктадыры болза: ССРЭ-ниң Дээди Советинин бешки чымыжынын алдыгы сессиязын 1960 чылдың декабрь 20-де Москва хоорайга чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Даргазы Л. БРЕЖНЕВ ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Секретары М. ГЕОРГАДЗЕ

Москва, Кремль. 1960 чылдың ноябрь 9-та.

РСФСР-ниң улус судтарының сонгулдаларын чорудар дугайында

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиуму РСФСР-ниң районнарын (хоорайларын) улус судтарынын шиткекчи-леринин сонгулдаларын декабрь 18-те, воскресеньде чорударын доктааткан. Улус судтарынын улус төлөөлөрүнүн сонгулдаларын декабрь 18-ке чедир эрттирер.

(СЭТА).

Грузин ССР. Цителкарой районун Гамарджоба суурунда Жданов аттыг колхозтуң бир чылда ортугазы 5 миллион рубль ажыг болгулар. Ол артыг колхозчуларының культура-амыдырал дөргөлдеринге хөй ашкаренин чаргыдап турар. Мыңаган оң сурда 600 олуртук культура башынынын тудуушуну дооздуган. Өвү чөткөрдүр өсүрүр дөргөлүгө аңгыда болдүмөр өрөңгөр, библиотекта турар дыка хөй өрөдөр база бар.

Чурунта: колхозта чаа культура башыны.

Фото И. Давиташвилини.

СЭТА-ның фотохроникасы.

СЭКП ТК-ның Пленумунга уткуштур аныяктарның күженишкени

Белэвис болзун

ССРЭ-ниң улус ажил-агыйны хөгжүдеринин төгүдүгү чеди чыл планының ийги чылдың онзалгаларын хуусаа бетинде күүседир дээш демиселге Каа-Хемнин комсомолчулары идеякенин киркип, бо талазы-биле районун партия организациалыг боттут дузаны чедирип турар. СЭКП ТК-ның Пленумун бо чылдың декабрь 13-те чыылдырар дугайында дыннап Каа-Хемнин комсомолчулары болгаш аныяктарын күш-ажылчы чаа-чаа чедишкенин хуусаа бетинде күүседир дээш улам сорук кирген. Партия Төп Комитетинин Пленумунга күш-ажылчы бедик ужуражыр дээш чарым аныяктарың ортузунда улам калбартын турар.

Малга чөп бедилгезинге болгаш дүжүт ажаап алышыкыныга база тараа бедилгезинге комсомолчулар, аныяктар шудурга ажилдааннар. Колхозтарынын ниятлештирген малыга чөткөр бедилгезинге 600 ажыг оолдар, кыстар ажилдап, 13433 тонна ситенин, 18085 тонна сителти, он иштинде 14 муң ажыг тонна кукуруза сителти бедилгезин. «Октябрь 30 чылы» колхозта кукурузачыларыны эш Дмитриевке, «Ленинчү орук» колхозта—эш Борунгаар, «Бурунгаар»—эш Зинаида Малышева-нын сорук киришкенин күш-ажылчы демделгээр херек. Дүжүт ажаап алышыкыныга олар боттары идеякенин киришпашан, агитатор хүдээлгезин база ак-сеткилдиг күүсүлдеш, солун номчулазын, беседанын хуу бүрдө чорудуп келгенер.

Районун аныяктарының хөй нуруузу дүжүт ажаап алышыкыныга, мал чөткөрүн бедилгезинге шудурга ажилдап турда, 116 оолдар, кыстар сүт, дүк, эт, сэржак бүдүрерин көвүдөдир дээш эрестиг демисел турган. Күрүнеге эт, дүк, сүт

салдар талазы-биле планнарын бистин районун хуусаа бетинде күүсеткенин аныяк малчынарын кириж-леп маргыда чок улуг болган. Районун аныяк саанчылары бо чылды 810 тонна сүтү саар хүдээлгезин 954 тонна кылдыр күүсеткени аңаа толдургай барымда болур. «Тилелге» колхозта эш П. Мангораканың удурткан фермазынын саанчылары бир инектен-не 1232 кг сүтү, Ленин аттыг колхозта эш У. Яковлева-ның—1363 кг сүтү саан алган. Эштер Мангоракана, Яковлева олар-ның фермаларынын саанчыларын коммунист күш-ажыл фермазының бедик адын чедип алыр дээш демисел турар.

Сүт бүдүрерин көвүдөдир дээш демиселге боттук салышыкынын кирип турар аныяк саанчыларын демделгээр чугула. Чикээ, «Октябрь 30 чылы» колхозта эш Е. Чупракова бо чылдын бир инектен-не 1434 кг, Ленин аттыг колхозта—эш В. Воронова 1372 кг, эш К. Мышкар 1279 кг сүтү сагган. «Коммунист орук» колхозта эш В. Самчидол 368 хойуну 368 хураганнарын бүрүн доруктурган.

Каа-Хемнин оолдар, кыстарынын бо бүгү дээр көргүзүгүрү болза. СЭКП ТК-нын декабрь Пленумунга күш-ажылчы бедик болуп турар. Чеди алдынган чүдүлгө районун комсомол организациалары оожурга-вайы, күш-ажылчы чаа-чаа чедишкенин чедип ал, партия Төп Комитетинин Пленумунга талеттиг ужуражыр дээш социалистик чарышты улам калбартын турар.

В. ДМИТРИЕВ, ВЛКСМ Каа-Хем райкомунун секретары.

КЫШКА БЕЛЕН

Чаа-Хал районда «Бурунгаар» колхозтуң хаан фермазының ажилы сөмүгү үдө экижөө. Хаан кажаларын малшатпай чыгылаан, сонгаларын эле кылган, ында арыг-шөвөргө байдалын эки тургускан. Ферманың эргелгезин эш М. Се-

деп-оол ак-сеткилдиг ажилдап турар. Бо хуңерде ферманың кышка бедилгели хынамчалыг доозулган. Хаанга чадыг кылдыр соругта-биле 150 тонна саванын база бедилгезин.

САМАГА ДАЙ. (Телефон-биле).

Тес-Хем районун ажилчы чоннары СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумун чыылдырар дугайында дыңдагыны улууг өөрүшү-биле таныжып, аңаа күш-ажылчы бедилгелер ужуражыр дээш социалистик чарышты калбар-кан ажилдап турарлар.

Бистин корреспондентивиссе «Ал-Эрик» колхозтуң даргазы О. Х. Чадамбаның дыңдагыны болза: — Декабрь 13-те ажиттынар СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленуму колхозчу көдөзүн ажил амыдыралына улуг ужу-дузалыг. Аңаа чеди чылдың ийги чылдында бистин чуртувука мал болгаш чер ажилынын талазы-биле чедип алдынган ажилдарын түңдүр. Бистин колхоз

САМАГА ДАЙ. (Телефон-биле).

Тес-Хем районун ажилчы чоннары СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумун чыылдырар дугайында дыңдагыны улууг өөрүшү-биле таныжып, аңаа күш-ажылчы бедилгелер ужуражыр дээш социалистик чарышты калбар-кан ажилдап турарлар.

Бистин корреспондентивиссе «Ал-Эрик» колхозтуң даргазы О. Х. Чадамбаның дыңдагыны болза: — Декабрь 13-те ажиттынар СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленуму колхозчу көдөзүн ажил амыдыралына улуг ужу-дузалыг. Аңаа чеди чылдың ийги чылдында бистин чуртувука мал болгаш чер ажилынын талазы-биле чедип алдынган ажилдарын түңдүр. Бистин колхоз

Хүдээлгезин күүсөдир турар

САРЫГ-БУЛУН. (Телефон-биле). Октябрьның социалистик Улуг революциязының 43 чыл оюнга күш-ажылчы чедишкенин ужуражыр дээш калбарган социалистик чарышка алган хүдээлгезин Эрзин районун «Кызыл сыйды» колхозун эш А. Чулага удуруткан тудуу бригаданы ботандырган. Бригада бо чылдын 10 чуртталга бажынарын, нитининиң малына 2 кажаа кылдыр планын хуусаа бетинде күүсеткен. Колхозчу тудуучулар пландын даш-каар бир чуртталга бажынын тудуп, ажилдап кирген.

Эш Чулааның бригаданын кежи-гүнери тудууну шынары бедилер, шала кылдырган тудууларын ажилдап кирген талазы-биле салып алган сорулгазын база ботандырып турарлар.

С. УРШУКОВА, СЭТА-ның корреспондентивиссе.

Кыштагларже

САМАГА ДАЙ. (Телефон-биле). Тес-Хем районун дейбээрине хар чаап, Таңды-Уулаңды бедик дагаларындан соом сырын халып эгелей берген. Районун колхозтары бүтү күштү мал кыштагалышыкыныга бедилгели дүргө доозарыч болгаш кыштагалыкынын организастыг эгелдеринче угландырган. «Чодураа» колхозтуң комсомолчулары бо чагай херекти эгелечилер болганар. Колхозта көм-өчкүл эге организациалык секретары Клара Араалды баштаан 16 көмөчүлчүлүк сипени тырып преттээш, мал кыштагаларынче өөртүп турар. Ленин аттыг колхозтуң комсомол организациалык кыштагаларже сипен өөртүрү-биле 2 машиналыг 8 комсомолчуларын база чоруткан.

КЫШ МАНАВААН

Чурукта: Чоокта болуп эрткен областык саначыларының чөвүлөт хураалынын кыргыздары (солгай тараптан) — «Торгалы» колхозунун саначысы Д. Түдүш (Өзүр), «Совет Тыванын 5 чылы» колхозунун саначысы М. Олжойма (Барыш-Хемчик), «Кызыл тарачын» колхозунун саначысы Б. Назин (Чөөн-Хемчик), «Совет Тыванын 5 чылы» колхозунун саначысы А. Ооржак биле «ВЛКСМ 30 чылы» колхозунун саначысы С. Шенгирбен (ийилээ Барыш-Хемчик), Сталин аттыг колхозтун саначысы О. Мият (Чөөн-Хемчик), «Большевик» колхозунун саначысы К. Матпаак (Барыш-Хемчик), «Мурнакчы» колхозунун саначысы К. Кавымаа (Бай-Тайга), «Кызыл туз» колхозунун саначысы Т. Долума (Өзүр).

Фото В. Лутковтуну.

Чонун негелделерин чөп хандырар

Сүт-Хал районунун төвү — Сүт-Аксы суурунун тургустунанымдан бээр 19 чыл ажыл турар. Бо ара-ында суур өзү, иңда школа, интернат, эмнеде, магазинер болгаш культура бакчыны, асли болгаш культура амдыралдын, бугурулуенин өскө-даа албан черлери хун бүрү сайбар турар. Оң-биле калып тургун чурттагы чонунун саны чыл келген турум өзүп, культуруг негелделери улам-на улгайып турар. Иччала-даа чонуну ол өзүп турар культуруг негелделери четче хандырылмай турар. Район төвүндө электростанцияны тудуп алмырыга күрүнеден каш улам муң-муң рублди берсе-даа, райүүсөөм оңу күрүсеп шыдаваан. Иңда СТС-тин электростанцияны сурда ажылдап турар. Суурда албан черлери болгаш чуртталга бакчылары өскө-биле СТС-тин ол электростанциянын «С-80» деп мотору бүгү суурну чырыдар күжү өзөш апарган. Иччала-даа чонуну ол өзүп турар амга чедир суурну ортаа кезини электри чырытайын турар. Ол дугайын райүүсөөм херекке албайн турар. А ол херекке суурну чурттагы чонуну ай саначы электри хөдөлгөн чогуру «өртө-биле төлөп турар. Ол ичаш суурну чамдык кудумчуларынын чурттагыларында электри чырып кинотин мөөн. Иңда чонун негелдези анаа-ла эртин турар. Электри чырымын баскыраанындан суурну чону катап

керосин ажылдап эгелөөнөр. Эрткен чакса чедир суурга ийи чунар бажын ажылдап турган. Май айда бир чунар бажыны коммунал ханчырылга болгаш септелге-тудуг коиторамы септелгени кылыр дээш хаап каан боордан бажы, амга чедир оон септелгени-даа чорутпаан, эжини удуш шоочалар-биле шоочалааш, сондаларын чыгар-биле дуй шаап каан турар. Ол чунар бажын кымын оттулар мях чок болганындан хандырган. Бир өскө чунар бажын чеди хонукта ийи катап ажыттынар, өскө хүнерде хаагып турар. Иччангыш анаа улус четче чунуп шыдавын турар. Бо хүнге чедир суурга баш таарыны чери организастап шыдаваан. Чыдаваанын баш таарыны черинче чогур ужура таваржын турар. Кидис иңик болгаш салык иңик септелди дугайында негелде улгайып турбузе, районун иңик септээр чери хагынган. Сүт-Аксы көдө Совет суурну чурттагы чонуну культура амдыралын экинчилеринче сагыш салбайн турар. Суурда кудуктар чедилешсе, чамдык чурттакчалар чартык км ажыг черден барып сууга турар. Ол кудуктар арыг-шевер өрес, хирлиг, оларын кылаан шымары куду, хөй кезинин аксы чадагай болгаш чывыс, тускай демир хууч чок.

Н. ЧЫРТАНПАН.

Бий-Хем районда «Өк» совхозун Малпюлова сүт-бараан фермазынын амдылдары чыгылгаларын болгаш чагаа-харылзаларын оозлааш-ынын болгаш четче өрес ап турар. Фермазын амдылдарынын чагыткан солунары, журналдары болгаш чагаа-харылзалары 10—20 хонганда чорумал улустар дамчыстыр, чартык-чамдык чедир көөп турар. Чикээ, мөң бодум «Шын», «Тыванын аныктары» солунарын болгаш «Өгөк» деп журналды ча-

гаымы алган джиж мөн. Оларын чагытканын-даа чогур өйдүдө, четче ап көрөдү. Мынчал баарга мөөн ол чагытгаларга төлөөн аккамны кым эгидил бээрде деп айтырып чагаар-ла тургустуну көр-дир. Чөп бистин фермазыста полит-массалык ажыл көчүрүп багай, радио-даа чок, лекция-даа, кино-даа бол-баастаан. Кызыл булуңуусу үргүлчү хаагып турар.

С. БЮРЕЮ.

Кым сагыш салырыл?

Танды районда Марачевка суур «Революцияны чалбымыж» көдө ажыл-агый артелинин база бир кол бугурулге чери. Иңда сүт-бараан фермазы, дээрбе, мях дилдирер чер ажылдап турар, оон ангыда магазин, клуб бар. Марачевкада ам 2000 ажыг киж чурттап, ажылдап турар. Иччала-даа мында чонуну мел-пича хандырылганы чок болуп турар. Эрткен чылдын төчүзүңгө чедир манаа киж өмчүн ажылдап турган, а оң соонда барык-ла чыл чыгымы теле эмнеде ажылдавын турар, оон өмчүн чоруй барган. Оң харазы-биле ул суурда чурттап турар колхозчулар-даа, база оң чок кавымында малчынар-даа

эмчи дузаын алыр дээш кымын соокта, чайын иңиге 20 км ажыг черде Балгазын суурже чоруп турар. Бо чорук ажылдап турар колхозчуларын амжал-ыжине шактыкты учураштырып турар. Малда турар колхозчуларга-даа Марачевка суурга киж өмчүлери барбайн турар. Мөөн-биле калы кандыг-бир таварылга болганда колхоз төвү Балгазын суур-биле харылза-жыр телефон база чок. Бо айтырыгын колхозчулар шаг-ла тургузуп келсе-даа, мынчага чедир кандыг-даа түнөөл чок артышпаан. Иччангыш үстүдө бо айтырыглар талазы-биле колхозчуларын негел-дезин хандырар өй келген.

О. САМБЫЙ-ООЛ.

Номчуктарын биске бижип турары

ЭКИ АЖЫЛДЫЧ ФЕЛЬДШЕР Өзүр районун «Коммунистиче орук» колхозта Солчур медпунктузуну эргелекчиликче Куулар Хөкпөш. 1958 чылда Кызылдын медицина училищенин дооскан амжалдап эгелден. Бодунун амжылыга арга-мегелжини көргүзүп, эки амжалдап турар. Колхозтун ыраак оларда малчынарынга, сүт-бараан фермазында үргүлчү барып турар. Көдө фельдшер Куулар Хөкпөш чүгө бодуну эңич амжылыга үлөгөр-чижекте амжалдап турар өрес, харын хөй-ниитини амжылыга база илдепкейг киржип, суурда агитатор болгаш херэженер чөвүлениңи кезигинү. Эңич талазы-биле чонуну ортузунга 5 катап лекцияны номчана, 32 анык-бүрү беседаларын кылган. Эмнеде пунктузуну септелгенин чогур өйдүдө аки шынарылг кылдыр дооскан. Оң олар мяхын бүрү-биле джүртүп алган.

Областык культура эргелеки чаа ажыттыган районун угулгар библиотеканы эргелекчилери-биле оңу Туранче чоруткан. З. П. Шестакованы эргелекчилез библиотеканын иштинде номнары көрөш-ле амжал-иши кижидир деп чүвени доран-на эскерип каар. Ам мында угулгарын 15 муң ажыг анык-бүрү номнары бар. Иччалагы угулгарын эң-не амжал чогалчылары А. Гайдарын, Маршактын, Чуковскийн, Михалковун номнарын көсүкү черде дегээш. Библиотеканын номчукчуларынын саны хун бүрү өсүдөп турар. Библиотека 839 ажыг номчукчуларын, Зинаида Петровна Туранын ортумак школаларын башкылары-биле доктаамал харылзааны тудуп, ай саначы школаларга барып номчулга конференцияны организастап турар.

С. Чычаан-оол.

УГУЛГАРЫН ӨННУ Алды чылдын мурунда З. Шестакова Минусинскийн культура-чырымын амжалдакчыларынын школанын дооскан. Кайнар баарыг деп айтырымы ол бодунга тургускан. Зинаида Петровна Туранын калы дооскан өөрү Абакан, Минусинск чогунага амжалдарын орадалап турганнар. Зина Тывага амжалдарын шилип алган.

И. Келин-Сенги.

ООН ҮНАК АЖЫЛЫ

Чаа-Хөл районуну Булуң-Терек чеди чыл школанын хаб бижырыкчысы Аниса Николаевна Поко-

якова аңаа 14 чыл иштинде амжалдап келген. Оң бижырган хлөви болгаш далгадан кылган өскө-даа нарын чөмөрүнүн шымары эки. Оон-биле чергелештир эң Покоякова бодуну ол ынак амжылыга школанын үстүк класстарынын өөреникчилерини база колхозчу херэженерин өөрдөп турар. Эң Покоякованын хар-назымын улгайтып келген-даа болза, ол бодуну ынак амжылыга улам сорукту амжалдап турар. Бодуну хымымак күш-ажылы-биле школанын башкыларынын, өөреникчилеринин база колхозчуларын хуңдуксаин болгаш макталын чаалап алган. А. Н. Покоякованын күш-ажылы үнөсөп көргөш, оң каш катап эртектег барызын-иле болгаш макталга бижиктери-биле шаңмаан.

С. Чычаан-оол.

Чаагай бодалды чурумал-биле көргүзөр

Бистин чурттап турар үенсте төөгүлүт болушунунар болуп эртин турар. Ленинанын өлүм чок илелары чыныктыр тилеп, киж ийердетиңени хөй кезинин чуректерин ээлепкен. Совет эртемини болгаш техниканы улуг чедилешинери бистин чуртувусту өртемейге алдаржыдыр, делегейни бүгү улустарына магалаткан. Бо чаагай хүнерин дугайында бодалдарын, боттарынын социалист Героон чуртуна чоргаралдык болгаш өөрүшкүнү сепкилин эгелеп чорур авторлар баштайгы шенелдерин илеретип турарлар. Оларын бирээш Н. Энер-оол мынча деп бижип турар:

Океанын дүңүзүдө, Октаргайын дүңүзүдө Солун орук иези тышкан Совет бодал күштүг, чаран! Амдыралдык чыңгит айтырылгаларын, делегейге бижып болгаш мөңге тайбын дээш бүгү улустарын демилгелин, Совет чазактын баштыгыны Н. С. Хрущевтин делегейге тайбыны мөңгелдер дээш мога-шылал чок амжал-чорудулазынын дугайы хөй-хөй авторлар бижип турар. КНО-нун Кол Ассамблеясынын XV сессиязынга Никита Сергеевичиниң чуугаалына чыгааларын бүгү совет улустун ийи-биле деткин турары — О. Маспын-оолдун «Деткин тур бис» деп шүдүдө илереттинген кол бодалы ол:

Атомуг, водородтук болгаш Ажыт кирзин, диндалбазын, Дарый кылар амжал кээрге, Амдырал, өөрүшкүнү чырык хүнү — мөңге тайбын Алды динке алгып, төрө, делегерезин!

ны эгелеп чорур авторларын шүдү чогалдыгаларын хөй нуруу-зунда номчуп болур. Ол авторлар боттарынын эки билер темаларын алган, амдыралдын чаа талааларын тып илеретирин орадалап турарлар. Иччала-даа оларын чедилешинери улуг-ла диле дерт ооругу-лан улгатпас. Ол чүну көргүзүп турарып дээрге, эгелеп чорур эштер-биле хөй нуруу чогал теориязы-биле таныш өрес, шүдүк чогалына каныг-бир тодаргай бодалды чараш чурумалдын дузазы-биле көргүзөр дээрин билбес ол. Оң харазымын олар чогалдын кол бодалын (идеяны) төчүзүңгө чедир бойлай-даа албас, чедир илереди-даа албас болулар. Чикээ, Д. Маадыр-оолдун «Чагаа» деп шүдүгү ап көрөөл. Ил шүдүктүң идеяны — мынакшык кижилерин аразында чарылбас сеткилин көргүзери. Автор бо бодалды бодуна аки тодаралып албайн, оңу канды чурумал-биле көргүзөр болза, номчукта билингир болуру дээр-лин бижыр бодал албайн, дужа-келбизе бижип эгелзеш боор. Оң түнелинде ук шүдүкте үстүдө болал илереттинмей барган, чагаа дугайында мынакшык «диптип чалаан чажыттарын» илередири-биле чалым кыска «айбылалар дини чогал», «мынакшыктын дүлгүрү» деп журу билимдес тодаралгалар көүдүзү. Оон ийи бо чогалада амгы үеде мынакшыктың чаа, бедик утказын ха-жыдып турар, чүд диле совет аныктар шаандакы Тыванын хеле-бүгү мынакшыкты, диптип чалажып, муңгаран-дегереп чоран бүдүлүк өлдөр, кыстарыга бичин-даа дөмөйлешсе аларган, харын амжалдар-да, өөренир-даа, дыштыр-даа сеткили чачгыс коллективке найырал-

дык кады амжалдап, чурттап, өөренип, ойнал-хөдөп, ырлажып, каттырып, бот-боттарынын ажы-чанын билчил тургаш мынакшык болгай.

Мөөн-биле холбаштыр чамдык авторлар, шына-на сеткил-биле, лирик шүдүк дээрге, чүгө мынакшык дугайында деп билеп турар хевирлиг. Оон ийи олар мынакшыкты ханы көргүсөйүн, чүгө өгезин (орук-ка, хуралга, садка бир чараш кыска учуражы бергенин) диндалып каап-каш, оон доран-на «кады чурттаар бис» деп түнөй дыртып каар. Иңдыг эштер «танышкан өйү», «өгелген өйү» деп ийи айтырылгы майжы долдурган ийи чыгелдерге дөмөйлөжү бээр. Моон журунда Д. Маадыр-оолдун «Библиотеканын кыска», «Ираажы кыска», Т. Саанын «Повар кыска», М. Доржунун «Чүгө сенээ» деп шүдүктерин, чачгыс хепке куттурган дег, бот-боттарындан көңүс ылгашпас учуру ол.

Инакшал дугайында чогал бижзеш эштер кижилерин аразында харылзаларындык бо нарын айтырынын хандыр өөренимей, кыры-биле чүгүртү көрүп, киж ийи бугурунун амдыралыга чүгө чачгыс катап болуу нарын болушунунун адын чорур-биле үнөсөп көрөйүн турар. Инак кыстың чаагай мөзү-шынарларын көргүзээр, үстүдө чижектер-де дег, иччаар-ла чачгыс аай көргүзүп турар: Эзөөн ала колхоз сүртү — Этыр-сүткүр ичкерткир. Ээни, чанын билчип чорур Эрес ынаам туудужуру. (З. Кечил-оол, «Душгумга»). Элек дужат далайында Эжиндирген комбайнын. Чалым чүрөө чамды болган Чымык, хөдүгү комбайнеру. (М. Танов, «Комбайнеру»). Кезек-кезек ховуларга Херип маңнар машинамы.

Көжө келгеш, чуугалажыр Хеймер кара мынамайын. (Б. Багай-оол, «Чолаачын»).

Бо чижектерни көрүндер: Сүт-Халда, Кызылда болгаш Бай-Тайгада үш ангы эштерин шүдүктери бот-боттарына дөмөйлөжип, шүптүзү-ла мынак кыстың азы оолдуң амжылы болгаш амжал-чанын дугайында ийи-ийи оодурулар апарган-дыр. Совет кижилерин бедик мөзү-шынарларын, чаагай сагыш-сеткилин, чырымын күзөл-бодалдарын илередири соруга чечен чогалдын мурунда туруп турар чүвө болганда, чогал бижип чорур эштер эргилээр чевен өстерин катталгавайн, харын төрөн дилын улам хандыр өөренир, оң чаа-чаа байктарын амжалдап, чечен чогалды чаагай бодал-биле-даа, чараш сөс-домак-биле-даа байдар хүлээлгелин.

Эгелеп чорур авторларын чамдыктары боттарынын баштайгы шенелдеринге өскө-төрөн булунарын алгап-йөрөөп алдаржыткан. Д. Шойдарын «Булуң-Терээм», Х. Ховалынын «Шүдүк» (Ишкин дугайында), С. Минпер-оолдун «Ала чыраам», М. Конгар-оолдун «Хөстүг, тайбын чурттаалынар» (Баян-Тугай дугайында) деп шүдүктер ийи. Киж ийи бугурунун амдыралы эгелзеш, амжал-ишке мергежеш, өөрүшкүзү-даа, муңгаралы-даа холбашкан булуңтарын мактасазын келип, анда чүрөөн ханызындан ынаам сөксөксөс арга чок. Иччала-даа үстүдө авторлар Төрөн чуртту чуруп көргүзүрүн чүд уран-чечен аргаларын дилеп тыварын тыва дилдин чурумалыг байктарын амжалдарын орадалап, харын ханын келген сеткилин дугу-ла дужуна сеткип, хөйге билдиргү «Хөндөргейми» деп ырын тургустуну атынуң бижзеш, чогалага чаа чүсө шөмөйөй, оон туржук күш-

амжалы совет кижиниң орнуна оран-тады, дьрга-аржы, хем-сүг алгап-йөрөөп, мыраңай сыр өскээр барган болулар-дыр.

Чогаал бижилер шөпөп чорур чаа авторлар немезин көзөгө, өөрүтүм болбас арга чок. Олар анык-бүрү темаларын көдүрүп үндүрерин кызыдып, амдыралдын бүгү талааларын чуруп көргүзүрүн орадалап турарлар. Оң-биле чергелештир грамматика талазы-биле хөй частырыларын, домак тургузууну талазы-биле четпестерлиг, арбеничелчек, анык черлерди, көчүчү чевен «шүдүктерини» саны дыка көвей. Кызылда эш Санээ бистин редакцияже үш «шүдүгү» болгаш шүдүк хевирлиг бижзеш 860 оодурулду улуг «чогалын» чоруткан. Оң «шүдүктү» канчаар бижип турары-биле номчукчуларын таныштырып, бижик дөмдөш, грамматиктиг чыгыларын эгелдей, авторун бодуну бижзеш хөвөөр көргүзээр мөңдүг:

Хөвкүй Ашак бижик чок чоран Көвей өске ном даа көрбөш, Иччээл боорга, үжүлгө көр Бар хөвөөш, хүдөөш бижзеш Моон үжүк, демлек чыгылары номчукчуга көсүк, иччаарга автор оон ангыда шүдүк тургузууну дыка хөй хөй билгилерин билбес, бети диле, «кичээл» деп сөстү «кара» деп сөс-биле аянаштырып каандыр. Шүдүк чогалынын эң бөдүнү хөй билгилерин беши шигдөөдөш албайн чыткан, чогал бижзеш өскө-даа эштер өлөш өрес. Чикээ, И. Чочан-оол «Идин» деп сөстү «хөпзөн» деп сөс-биле, К. Мөңгүн-оол «Идин» деп сөстү «дегит» деп сөс-биле аянаштырып турар чорукту ап көрөгө, ол эштер шүдүк чогалын бижип тургузар туржук харын тыва шүдүкчүлөрүн дээр шүдүктерин беши сагыша хандыр номчуп билбес харе-дир.

Чамдык эштер чон ортузунга шаг-да-ла мептөөрөн орус өстерини шы бижирин база шингээди албайн, боттарынын туралан аайы-биле хандырып турарлар. А. Доржу бодуну шүдүгө «бригата», «таладынык» кылдыр, М. Мөгө — «коллектив», С. Дадар-оол — «тракторист», «санчичетр» кылдыр соора бижип турар. М. Доржу бодуну шүдүгүн «кыпсыр» деп кылыг сөзүңгү эртек өрес үезин «кыпсан» кылдыр, Х. Кускун-оол «хүдүмүрөөш» деп сөстү «хүдүмүрөөш» кылдыр соора ажылаан. Б. Каадыр-оолдун «Эзүдүгү чагаа» деп шүдүгүн:

Илинчектиг бир-ле чагаа Иччээл чок басып ора Ийи дугар барып ушкан — деп оодурулар карартын каан сөстер чиктин сүргей, кандай, өске дылдан сөс сүрүп кылган оңуга дег.

Бистин кайгарчык совет чуртувусту, иңда бооп турар улуг-чаагай херектерин эргий бодал келгеш, эгелеп чорур эштериниң сеткил-чүрөө лайымын, чаагай күзөл-агырын чечен сөстү күжү-биле көргүзөр деп орадалап турары чөвө чөптүг. Амдыралдын чаа болушунунар — мурунда үелерде киж амтыан сактып четпес турган чаагай бодалдарын үнер дүү. Шүдүк дээрге, чалгылынын диндалып турар кылдыр аянаштырып каан даашкыр өстер дээш, харын номчукчуңу сеткилин хөй-хөй кирип, өзүп олар чүвени чарашсандырып, өзүп бар чыдар чүвөгө хөң чоталдырып өзөр чурумалды, улам улуг, улам чаагай күзөл-бодалды тымылдырып, сорук кирип келер, кижидилгенин күчүдүг чөпсө-дир. Чаа бижип эгелеп чорур авторлар бо хүндүгү болгаш харымсалгалык соруганы гтпас учураг.

А. ДАРЖАА.

